

Vladimira Ilić

*Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
vladimira.ilic@gmail.com*

Empatija kao strategija premošćavanja jaza između političara i stanovništva Srbije*

Apstrakt: Ovim radom se teži uočavanju jedne od uloga emocija u delovanju političkih aktera. Kako je poslednjih godina sve očiglednije da žitelji Srbije doživljaju političare kao Druge u odnosu na sebe i kako se kroz delovanje političara sagledava i sama politika prema kojoj se sve više zauzima pasivna pozicija, u tekstu se razmatra pojava empatije kao jedne od strategija u prevazilaženju nepoverenja građanstva prema domaćim političarima, tj. približavanje političara stanovništvu i emotivno vezivanje (potencijalnih) birača za pojedine političare. Empatiji se pristupa kao emocionalnoj sposobnosti jedne osobe da se saoseća sa drugom osobom ili sa grupom ljudi. Smatra se da ona nije emocija, ali jeste sposobnost koja dovodi do određenih iskustava koja nazivamo emocijama. Pojedini političari empatiju, kao strategiju iskazivanja dobre namere i prijateljskih osećanja, demonstriraju kroz svoja javna obraćanja i kulturno standardizovano ponašanje što se, dalje, posmatra kao politička komunikacija usmerena ka javnosti. Pored govora i ponašanja političara, u radu se analiziraju i reakcije građanstva, uobličених u vidu internet komentara. Kako je ovaj rad deo šireg istraživanja upotrebe emocija, cilj je da se na ovom primeru ukaže na to da emocije ne samo da mogu biti nego i da jesu važan činilac političke komunikacije te i same politike.

Ključne reči: empatija, upotreba emocija, političari, stanovništvo, Srbija

Jaz između političara i stanovništva Srbije

Osnovna dihotomija koja se pojavljuje u srpskom društvu u pogledu politike jeste uobičajena podela na Mi i Oni, prepoznatljiva u obliku takozvanih dvaju Srbije, doskora određena principom tradicionalnih naspram modernih usmerenja koja se, međutim, poslednjih desetak godina sve više i jače ukorenjuje na relaciji političari i obično stanovništvo, manje-više nezavisno od pomenutih usmerenja.

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu *Transformacija kulturnih identiteta u savremenoj Srbiji i EU* (177018) koji finansira MPNTR RS.

Pre nego što iznesem zaključke izvedene iz istraživačke pažnje koju sam poslednjih godina usmerila na "oslušivanje" stava običnih ljudi o političarima, a kojima dominira utisak negativnog emotivnog naboja sa kojim ljudi govore o političarima, ovde ću se pozvati na sociološko istraživanje koje je sprovedeno u četiri grada u Srbiji¹ 2011. godine. Istraživanje je pokrenuto s ciljem ispitivanja društvenih klasifikacija, percepcije obeležja društvenih grupa i granica među njima kao i načina definisanja kategorija Mi i Oni,² a koje je, na iznenađenje istraživača, tematski preusmereno na politiku, tačnije na stvaranje posebne društvene kategorije koju čine profesionalni političari (Spasić 2011, 182-183). Očekivanja s kojima su istraživači organizovali rad na terenu išla su u pravcu pokazivanja distance prema "društvenim grupama koje su od govornika različite po nekoj objektivnoj sociološkoj karakteristici, kao što su materijalni status, obrazovanje, etnička pripadnost, društveno poreklo, mesto boravka (selo/grad)", a kako se ispostavilo, umesto tih kriterijuma, koji su imali ili malu ili nikakvu ulogu, kao glavna "društvena skupina izričito imenovana kao neko prema kome se želi napraviti jasna distanca", izdvojili su se profesionalni političari (za kojima su sledili tzv. tajkuni i estradne zvezde) (isto, 185). Kako autorka na istom mestu objašnjava, najupečatljiviji kriterijum na osnovu kojeg su procenjivani ljudi i ono što oni rade jeste moral(nost). Uporedo s tim, poslednjih petnaestak godina je prisutno nepoverenje u društvene, a naročito političke institucije (Stojiljković 2011, 172), što je obeleženo pojavama razočaranja, rastućeg pesimizma, malodušnosti i apatije stanovništva, što znači sveopšteg nepoverenja građana koje je (prema rezultatima istraživanja od pre četiri godine) dostiglo najviši nivo od uvođenja višestranačja (Spasić 2011, 190), a što dalje znači da se "institucije političkog sistema suočavaju sa najdubljom krizom legitimiteta do sada" (Slavujević 2010, 62).

Opisujući izuzetno naglašeno nepoverenje običnih građana u političare kao posebnu grupu,³ Ivana Spasić kaže:

"oni se manje percipiraju kao vršioci neke društvene funkcije, pogotovo korisne funkcije, a više kao zasebna klasa, klika, ili čak osobeni humani *tip*. Njega od običnog čoveka, kakvima sebe vide naši ispitanici, deli dubok i sve dublji jaz. O tome kazuje

¹ Novi Sad, Beograd, Novi Pazar i Niš.

² Kako autorka ističe, cilj sprovedenog istraživanja je bila identifikacija diskursa statusnog diferenciranja u Srbiji, utvrđivanje kako ispitanici sagledavaju, vrednuju i rangiraju sebe same i druge ljude i koje kriterijume pri tom primenjuju. Neka od pitanja za diskusiju su bila relativno direktna pitanja koja se nisu neposredno ticala politike: "S kakvim ljudima nikad ne biste sarađivali?"; "Koji je vaš tip ljudi?"; "Šta nikad ne biste radili da ostvarite svoje ciljeve?"; "Šta je danas na ceni u Srbiji?" itd. (Spasić 2011, 184).

³ Na rang listi od 25 "objekata poverenja", političari su na poslenjem mestu sa 20% onih koji imaju poverenje naspram 74% onih koji nemaju (Stojiljković 2011, 173).

kvazimetafizički rečnik kojim se ta razlika opisuje, recimo, kada se proces postajanja političarom, "ulazak u politiku", predstavlja kao neka vrsta ontološke transformacije kojom se osoba, koja je dotad bila "čovjek", pretvara u nešto drugo: sintagme kao što su "gubitak sebe", "gubljenje duše", "odsustvo svakog morala", "ne daj Bože nikom" nisu tek uobičajena građanska kritičnost." (Spasić 2011, 190)

Svrstavaje profesionalnih političara u jednu grupu i njihova homogenizacija, što se prepoznaje neretkim korišćenjem formulacije da su "svi isti", nije odraz samo izneverenih očekivanja i nepoverenja, već delimično i zbunjenosti i, ako hoćemo, sluđenosti u pogledu procene pojedinačnih političkih aktera, te tako i nezainteresovanosti za njih same kao i za ono što govore i rade. Deo stanovništva, koji je došao do stadijuma sluđenosti, imao je stav prema politici, zbivanjima u zemlji, političkim akterima i tome slično, te mišljenje o jednakosti političara jeste izraz nastavka imanja stava uopšte ili izraz zauzimanja novog stava, samo stava koji, ne da ne govori ništa, već stava koji ne aktivira ništa. Drugim rečima, stav "svi su isti" govori o pomirenosti ili bar pomirljivosti sa realnošću i o odustajanju od političkog angažmana koji bi mogao uticati na rešavanje pojedinih društvenih problema ili, čak, voditi eventualnim političkim promenama. S tim u vezi je i uverenje velikog dela stanovništva da je njihov uticaj na politiku neznatan ili nikakav (v. Stojiljković 2011, 165).⁴ Nešto od ovakvog stanja se delimično prepoznaje u ponašanju biračkog tela u Srbiji, tj. u onome što vidim kao, opet, delimičnu posledicu pomenutog jaza, a to je pojava odsustva volje među biračkim telom Srbije da svoja građanska prava ostvaruje, odnosno, izvršava građanske dužnosti (u vidu izbornog glasanja, npr).

Ne samo nezavidan kvalitet života većine stanovnika Srbije, već i duboka inkompatibilnost onoga šta se najavljuje da će biti i onoga šta se zaista zbiva, kreira i učestvuje u jednom delu emotivnog života stanovništva ove zemlje. Namere koje pretendenti na određene političke pozicije iznose u formi obećanja ili se u javnosti shvataju tako, bez želje za patetikom i preterivanjem, čini se da predstavljaju "najpozitivniji" deo institucionalizovane srpske politike u manjoj ili većoj meri svih vlada u proteklih deceniju i po. Da postoji izvestan nivo nade u ono pozitivno što se obećava, sa tendencijom opadanja od perioda neposredno nakon režimskih promena dvehiljadite godine na ovamo, kao deo neke svetlije budućnosti koja se iznova sa svakim predsedničkim i parlamentarnim izborima predviđa za srpsko društvo, delimično se potvrđuje samim reakcijama društva prepoznatim u medijima ili u komentarima koje ljudi ostavljaju ispod novinskih članaka i video-klipova u kojima izražavaju osudu i ljutnju zbog neispunjenih očekivanja i rezigniranost efekta političkog delo-

⁴ Prema CeSID-ovim istraživanjima iz 2007. godine 87% ispitanika negativno procenjuje svoj uticaj na politiku u zemlji, od čega 66% smatra da nema nikakav a tek 18% gotovo nikakav uticaj (Stojiljković 2011, 165).

vanja. Tokom kampanja, izuzetna medijska pažnja se posvećuje namerama tj. najavljenim obećanjima, a kada prođu kampanje, ubrzo potom, kroz neki kraći ili duži vremenski period započinje diskusija, što u doslovnom značenju reči što u vidu optužbi i prozivki na račun onih na vlasti čije delovanje, već na početku, nagoveštava rezultate koji nisu kompatibilni najavljenim namerama. Kada sam u istraživanjima konstruisanja i širenja straha putem komercijalnih, holivudskih filmova govorila o njihovoj komunikaciji sa najširim publikom, dotakla sam se, sasvim očekivano, pitanja ne samo sadržaja poruke, nego i onoga šta je zapravo poruka koja nosi neki sadržaj, i smatrala da to nije namera onih koji stvaraju film već efekat koji film ima na publiku (Ilić 2012, 120), a u takvom shvatanju nisam usamljena (v. Жикић 2010). Slično tome, mišljenje sam da se i deo političke komunikacije, koji utiče na kreiranje pojedinih emocija, može tumačiti u ovom ključu. Kako se "politika može oceniti samo na osnovu posledica, na osnovu onoga 'što se zaista dogodilo', bilo dobro ili loše" (Hejvud 2003, 736), a kako u srpskoj politici najmanje poslednjih deceniju i po postoji veliki jaz između namera i onoga što se zaista događa, razumno je pretpostaviti da je bar među jednim delom stanovništva prisutan osećaj da su obmanuti ili prevareni, a što rečnikom emocija označava prisustvo ljutnje, straha, anksioznosti, pa i tuge, krivice, ksenofobije.

Za Sartra su emocije "namerni i strateški načini suočavanja sa 'teškim' situacijama", što ne isključuje da mogu biti i način suočavanja sa drugim ljudima, a kada to suočavanje uključuje moć onda se to, kako Solomon ističe, može nazvati politikom emocije, naglašavajući time da mi biramo emocije i da ih biramo sa svrhom (Solomon 2003, 148). Solomon dalje objašnjava Sartrov stav i kaže da to što su emocije namerne znači da su usmerene na neke objekte, bilo da su oni stvarni ili zamišljeni, a to da su strategije objašnjava i time da emocije nisu samo puka osećanja već i "perspektiva, stav, dopiranje do sveta" (isto, 149). Razmišljajući, ne o tome da emocije *jesu* same po sebi strategije, već da emocije *mogu biti upotrebljavane* u te svrhe, tj. kao oblik strategije ili njen deo, a u kontekstu nepoverenja građana u političke strukture i apatije srpskog biračkog tela, pažnju sam usmerila na pobednika poslednjih parlamentarnih izbora, trenutnog premijera Aleksandra Vučića, koji u svoju političku komunikaciju sa građanstvom, kao strategiju, uključuje empatiju. Ponašanje koje se prepoznaje kao izraz empatije je, dakle, moguće posmatrati kao jedan od načina na koji politički akteri mogu komunicirati sa građanstvom. Šta se time komunicira? Na osnovama dihotomije na kojoj se zasniva(la) jedna od kulturnih predstava o emocijama tj. emocionalnosti kao inferiornoj u odnosu na njenu suprotnost, recimo, otuđenost (upor. Lutz 1986, 290-291), Lindholm iznosi mišljenje da ljudi umesto što sebe vide kao "misleće životinje" mogu se videti kao "osećajne mašine", te izvodi zaključak da "Shodno tome, mi kažemo da su ljudi koji su cerebralni i bez emocija 'nečovečni' i 'bezdušni'. Mi želimo da naši prijatelji i ljubavnici budu saosećajni i vatreni,

ne racionalni i proračunati. Iz istog razloga, naši lideri se nikada ne predstavljaju kao logički nastrojene tehokrate, već kao empatični pojedinci koji 'osećaju našu bol'. (Lindholm 2007, 30).

U pogledu domaće političke situacije, kada se čini da su iscrpljeni gotovo svi politički aduti u predizbornim i postizbornim kampanjama⁵ ili obraćanjima, a jedan od važnijih među njima jesu obećanja za "bolje sutra", empatija kao sposobnost "hodanja u tuđim cipelama" tj. zauzimanja tuđe pozicije i pogleda na svet, te kao strategija iskazivanja dobre namere i prijateljskih osećanja, mogla bi biti značajan politički resurs ne samo za poboljšanje društvene klime (Davis 2006, 458) već i za ostvarivanje ličnih ili interesa grupe koja se zastupa.

Ovaj rad je deo šireg istraživanja konstrukcije emocija i njihove upotrebe u političke svrhe. Procesi konstrukcije i ostvarivanja efekata upotrebe emocija se odvijaju kroz ili pomoću političke komunikacije koja se može kretati u najmanje tri pravca – od političara ka drugim političkim subjektima; od političara ka javnosti ili stanovništvu ali i obrnuto, od građanstva ka političkim akterima. Kako se ovde prevashodno ispituje drugi, i tek neznatno i prvi pravac komunikacije kao čin slanja političkih poruka, onda je valjano naglasiti da se u razmatranju polazi od shvatanja da je svako ponašanje političkih aktera delom emocionalno izražavanje a da se svako takvo ponašanje tumači kao vid komunikacije.

Za analizu konkretnih događaja, iz bliske političke prošlosti Srbije, izabrane su tri situacije koje se tumače kao izražavanje ili odigravanje empatije visokog političkog funkcionera, trenutnog premijera Republike Srbije, Aleksandra Vučića. U tekstu koji sledi biće razmotren primer pružanja premijerove pomoći više od hiljadu ljudi u severnom delu Srbije koji su prošle zime, prvog dana februara tekuće godine, više od petnaest sati proveli zavezani u svojim vozilima na autoputu kod Feketića. Drugi primer, koji će biti pomenut uzgredno, kao paralela prvom, tiče se premijerovog angažovanja u pomoći stanovništvu u poplavama koje su tokom maja ove godine zadesile teritoriju Srbije. U trećem primeru će biti razmotren Vučićev govor na sednici Glavnog odbora Srpske napredne stranke održanoj aprila 2014. godine. Kako je sednica bila otvorena za javnost, snimak govora je bio dostupan najširoj publici. Dok je prvi primer vezan za period pre izbora, druga dva su se desila nakon izborne pobeđe ovog političara.

Pored samih govora i ponašanja političara, koji se tretiraju kao emocionalno izražavanje te i kao vid političke komunikacije, deo materijala za analizu predstavljaju stavovi stanovništva, pre svega o prvom navedenom ponašanju premijera, iznetih u javnost u formi komentara na date novinske članke ili na

⁵ Nije retko da domaći političari nastavljaju kampanje i nakon izbora, ne govoreći o sopstvenim programima i uočavanim rešenjima kriza koliko govoreći, najčešće vrlo strasno, protiv drugih, na prvom mestu onih koji su u datom trenutku najveći oponenti u pogledu mogućeg prisvajanja glasača.

video-snimke dostupne na internetu a koji obrađuju ovu temu. Jedan deo tih komentara ostavljaju tzv. obični ljudi kao reakcije na sadržaje određenih vesti koje ih se tiču na izvestan način, dok drugi deo komentara, smatra se čak značajan procenat, postavljaju sami članovi stranaka, naročito opozicionih, kao deo svog stranačkog zadatka.⁶ Iako ovaj podatak nije od suštinske važnosti za datu analizu jer se na osnovu komentara ne izvode, na primer, nekakve statističke procene pozitivnih ili negativnih stavova prema datom problemu, ipak se vodilo računa da u analizu budu uvršteni različiti stavovi – i pozitivno i negativno opredeljeni prema datoj temi i njenim subjektima. Takođe, i stranački komentari, kao i komentari tzv. običnih ljudi,⁷ posmatraju se kao stavovi koji su proizvod određenih uverenja o datim ili političkim problemima uopšte.

Empatija kao emocionalna sposobnost

Opisujući empatiju kao metod pojedinih antropoloških izučavanja emocija pripadnika drugih kultura, univerzalistički orijentisanih terenskih antropologa, Luc i Vajt su je ovako odredili:

"Empatija se zasniva na ideji da svi ljudi imaju sposobnost razumevanja tuđih emocionalnih stanja. To razumevanje je ostvareno kroz poseban kanal empatičke (obično neverbalne) komunikacije i konceptualizovano je ili kao intelektualno razumevanje ili kao direktnije emocionalno razumevanje." (Lutz and White 1986, 415)

Prema navedenim tipovima razumevanja – intelektualnom i emocionalnom – pristupalo se definisanju i proučavanju empatije i u sociološkim istraživanjima. Dok su jedni empatiju posmatrali kao suštinski emocionalni fenomen, što podrazumeva posmatračevo/pojedinčevo iskustvo deljenja nečijeg emocionalnog stanja ili doživljavanja nekog emocionalnog stanja kao *reakcije* na nečije stanje, drugi su joj pristupali kao suštinski saznajnom fenomenu pomoću kojeg pojedinac dolazi do tačnog raspoznavanja nečijeg unutrašnjeg stanja, ali bez nužnog doživljaja bilo kakve emocionalne promene. Međutim, dominantni pristup poslednjih godina je onaj koji "eksplicitno tretira empatiju kao višedimenzionalni fenomen koji neminovno uključuje i kognitivne i emocionalne komponente", te se ovim pristupom empatija definiše šire kao "skup konstruktata koji povezuju reakcije jedne osobe s iskustvima druge" i koji "uključuju i procese koji se odvijaju kod posmatrača kao i afektivne i neafektivne ishode

⁶ Ovaj podatak je dobijen putem neformalnog razgovora s osobom koja je do nedavno bila aktivan član jedne od političkih partija.

⁷ A koje sa sigurnošću nije moguće međusobno razlikovati.

tih procesa" (Davis 2006, 443).⁸ Drugim rečima, empatija uključuje kognitivnu komponentu, odnosno, sposobnost razumevanja afektivnih stanja drugih osoba, i afektivnu komponentu koja podrazumeva osećanje emocije drugih, i to kroz zauzimanje tuđe perspektive čime se vrši prepoznavanje i razlikovanje tuđih emocionalnih stanja (Turner and Stets 2006, 554). Primetan je konsenzus izloženih istraživačkih pristupa u pogledu definisanja osnovne karakteristike empatije u najopštijem smislu, a to je poistovećenost ove vrste emocionalne sposobnosti – pre nego emocije – sa onim što nazivamo *saosećanjem* sa drugima. Pored toga, za ovo istraživanje, s obzirom na to da se ono ne bavi ispitivanjem empatije niti kod političkih aktera niti kod stanovništva, već se pokušavaju prepoznati elementi političke komunikacije koji predstavljaju deo onoga što označava empatiju i što, zapravo, jeste manipulativni deo odigravanja ove emocionalne sposobnosti. Smit je tvrdio da je empatija "lepak koji drži društvo na okupu" (Outli 2005, 144), a shodno primerima koji će se ovde uzeti u razmatranje, može se diskutovati o tome da li je empatija, za deo stanovništva koji ujedno predstavlja i jedan deo biračkog tela, "lepak" za određenu političku figuru te i određenu političku stranku ili struju.

O empatiji je moguće govoriti u političkim kontekstima, ne toliko spram pitanja da li je ona "istinska" tj. da li je iskustvo empatije zaista prisutno kod političkih aktera dok je izvode ili odigravaju, već pre u pogledu toga da se ponašanje koje je moguće tumačiti kao izraz empatije odigrava na političkoj sceni. Postoje, dakle, oblici delovanja ili ponašanja za koje se, prema određenim kulturnim standardima, smatra da ukazuju na pojedine emocije. Ejvril, psiholog konstruktivista, ponašanje samo po sebi vidi kao izvođenje ili "prolaznu društvenu ulogu" čime ovaj autor izražava shvatanje da neko nije motivisan ili podstaknut na aktivnost emocijama već, pre, da taj neko *radi* emocije⁹ ili učestvuje u njima isto kao što bi to činio i glumac na pozornici, a da je neophodan biološki doprinos (puls, krvni pritisak itd.) kako bi se emocije izvele na način da ponašanje može biti identifikovano sa kulturnim standardima (Gergen 1997, 222). Iako ovakav, ukratko predstavljen, konstruktivistčki

⁸ U ovom modelu koji i kognitivne i afektivne ishode smatra delom empatije, identifikovana su četiri konstrukta u tzv. prototipskim (empatskim) epizodama, a to su: *poreklo* ili *preteče* pod kojima se podrazumevaju karakteristike posmatrača (tj. onoga ko empatiše), posmatranog (tj. onoga sa kim se empatiše) kao i situacije, a koje bi na neki način mogle uticati na ono što se u ovom modelu označava kao empatska epizoda; zatim, *proces* koji se odnose na specifične mehanizme kojima su proizvedeni ishodi empatije; *intrapersonalni ishodi* se odnose na kognitivne, afektivne i motivacione reakcije proizvedene kod posmatrača a koji se ne manifestuju nužno u otvorenom ponašanju prema posmatranom; i kao poslednji konstrukt izdvajaju se *međuljudski ishodi* koji se odnose na reakcije u ponašanju usmerene ka posmatranom (Davis 2006, 443-444).

⁹ Engl. *does* emotions.

pogled na (emocionalno) ponašanje upućuje na pitanje o "istinitosti emocija" političkih aktera, ovde to neće biti uzimano u obzir, pre svega, zato što nije moguće zaobići izvesne spekulacije na tu temu izuzev ukoliko se tome ne pristupi sa posebnom pređašnjom pripremom u pogledu, prevashodno, neverbalne komunikacije, a potom i zato što ih smatram manje značajnim za ovo istraživanje gde je veći fokus na uočavanju mogućih implikacija tih odigranih emocija kao načina obraćanja građanstvu Srbije, i pokušati da makar delimično učinim vidljivim eventualnu svrhu takve upotrebe emocija.

Emocije se obično razvrstavaju prema tome da li su pozitivne ili negativne, što se određuje u odnosu na to da li su, u najmanju ruku, prijatne ili neprijatne, odnosno da li doprinose da se ljudi osećaju "dobro" ili "loše", kako se to najčešće pojednostavljeno formuliše. Pozitivnim emocijama težimo a negativne izbegavamo, spram čega prve želimo da pobudimo ili "održimo", a drugih da se oslobodimo. Pojedini istraživači empatiju određuju kao emociju i o njoj govore ne samo kao o jednoj od pozitivnih emocija već i u svetlu jedne od moralnih emocija (v. Turner and Stets 2006). Ovde se pojmom *moralno* ne procenjuje empatija kao vrlina (moralnost) onih za koje se smatra da upotrebljavaju empatiju, a to su pojedini domaći politički akteri, već se pojam odnosi na moguću konotaciju obrazaca njihovog ponašanja koji se prepoznaju kao izrazi empatije. Generalno govoreći, obrasci ponašanja su uvek smešteni, kako to Gergen objašnjava, u širu mrežu kulturnih značenja, što će reći da neke emocije ne mogu biti ekstrahovane iz arene moralnih procena, a što se može objasniti, na primer, činjenicom da su ljudi skloni osuđivanju drugih onda kada ovi osećaju negativne emocije poput besa, ljutnje, ljubomore, a hvaljenju kada osećaju ljubav, radost ili tugu u, za te emocije, prikladim situacijama (Gergen 1997, 222). Tako se i prepoznavanje empatije kod neke osobe – kroz pomenute obrasce ponašanja koji, u pojavnom obliku, odgovaraju pojedinim jezičkim formulacijama i neverbalnom ponašanju, odnosno, porukama koje se tim kanalima šalju – u kontekstu u kojem se javlja (a ovde je to politika), može posmatrati kroz prizmu moralnog u značenju ljudskog, neotuđenog, prijateljskog. Razlog zbog kojeg se empatija svrstava u moralne emocije jeste smatranje da ona ima moralne posledice po društvene odnose (Turner and Stets 2006, 555).

U ovom istraživanju se, pre svega, teži prepoznavanju dela "empatskog paketa", a on je u vezi s ulogom empatije u društvenim odnosima. Jedna od uloga se prepoznaje u uticaju empatije na konkretne obrasce ponašanja koji se pojavljuju u međuljudskim odnosima. Dejvis ističe nekoliko obrazaca empatije. Pored podsticanja (bolje ili dobre) komunikacije i prilagođavanja koji su od većeg značaja za lične odnose, ovde se izdvaja obrazac upotrebe *obazrivog društvenog stila*, koji se definiše kao "pokazivanje tolerancije, aktivna podrška drugima, spremnosti na saradnju i opšti nedostatak egocentrizma u razmišljanju i delovanju – karakteristike koje sve odražavaju senzibilitet prema

potrebama i željama druge osobe" (Davis 2006, 459). Na istom mestu se navodi da je istraživanjima potvrđeno da je za ovaj stil ponašanja pozitivno i suštinski povezana empatična briga te da je uznemirenost kod onih kojima se ovakvom brigom pruža podrška, slabija i uglavnom negativno povezana sa ovakvim ponašanjem.

Empatija kao politička strategija

Izbavljanje deteta iz smetova, gest je trenutnog premijera Srbije koji je pre oko pola godine izazvao mnoge polemike. Naime, u evakuaciji jednog broja stanovnika Srbije koje je prošle zime zadesila nemila situacija, takoreći kao glavni akter, učestvovao je i trenutni premijer. Komentari građanstva na taj čin, koji su bili brojni, možda i masovni¹⁰, kretali su se od onih izrazito negativnih i osuđujućih, preko umereno negativnih sa elementima razumevanja, do onih kojima se pozitivno ocenjivalo ponašanje glavnog aktera bez mnogo usputnih opaski. Evo nekih od tih komentara:

*"Vučiću bi i Šojić pozavideo na ispiranju mozga narodu. Ovo može da prođe samo kod ljudi koji ne znaju ni kompjuter da upale, odnosno mentolima koji čitaju Kurir, Informer i gledaju Pink, bastionima lažnih informacija (...)"*¹¹

Naznačeni deo komentara, reklo bi se, punog ogorčenja i netolerancije, nalazi svoje samo delimično opravdanje u stanju domaćeg biračkog tela u kakvom pokazuju da jeste rezultati istraživanja u pogledu pitanja razumevanja politike. Tvrdi se da tek jedna četvrtina stanovništva razumeva ono što se

¹⁰ Komentara na članak pod nazivom *Pogledajte kako Vučić spasava dete iz snežnog smeta kod Feketića!* objavljenog u Telegrafu dana 01.02.2014. god. ime 307, a pojedini komentari imaju više stotina "glasova podrške" dok, recimo, jedan koji je prosto glasio "Glupa propaganda" ima čak 1120. (Dostupno na: <http://www.telegraf.rs/vesti/932907-pogledajte-kako-vucic-spasava-dete-iz-sneznog-smeta-kod-feketica-video/komentari/svi> (26.08.2014.)). U drugim pisanim elektronskim medijima, recimo, u Blicu, ima 652 komentara na članak pod nazivom *Vučić: Nije mi bila bitna nacionalnost deteta koje sam spasao* (Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/439526/Vucic-Nije-mi-bila-bitna-nacionalnost-deteta-koje-sam-spasao> (26.08.2014.)); u Kuriru na članak *VUČIĆ KOD FEKETIĆA: Spasavao decu iz smetova* ima 186 komentara (Dostupno na: <http://www.kurir-info.rs/vucic-kod-feketica-spasavao-decu-iz-smetova-clanak-1208521> (26.08.2014.)) itd.

¹¹ Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=bJ7Xo3JGfhg> (26.08.2014.). Takođe, niz je komentara kojima se iznosi, u osnovi isto mišljenje, a to je osuda. Na primer: "Kakav foler! Predstava za majmune." Dostupno na: <http://www.telegraf.rs/vesti/932907-pogledajte-kako-vucic-spasava-dete-iz-sneznog-smeta-kod-feketica-video/komentari/svi> (26.08.2014.)

dešava u politici – bilo da im je dokučivo ili potpuno jasno – a da duplo većem broju, što će reći polovini građana, gotovo ništa ili baš ništa nije jasno (Stojiljković 2011, 165). Odatle se pretpostavlja da je nemoguće da građanima, kojima politika predstavlja tek "maglovitu pojavu", a kojih je znatan broj kako se navodi, ostaje nerazumljiv snimak koji prikazuje premijera kako prenosi dete u mećavi u Feketiću ili kako, u lancu ljudi, dodaje flaše sa vodom, kako je to bilo tokom poplava koje su ovog leta zadesile i teritoriju Srbije. U ovom, prvom po redu analiziranom primeru, "baš je sve kako treba" da bi se poslala jasna, nedvosmislena poruka i onima koji politiku ne razumeju ili koji za nju nisu zainteresovani. Naime, najčešće prikazivan snimak pokazuje okolnost u kojoj se čin izbavljenja žrtava nevremena dešava – to je mećava a onaj kome se pomoć pruža – to je dete – simbol nejakosti, nevinosti i budućnosti, dok se kao glavni akter, ujedno i jedina poznata javna ličnost tj. prepoznatljivi lik, pojavljuje, u datom momentu, budući premijer Srbije¹².

Razmatrajući misao Ronalda de Souse koji govori o "paradigmatičkim scenarijima" koji ne podrazumevaju samo "učenje 'prikladnosti' određenih emocija i emocionalnog ponašanja", već i njihovu moć i značaj, Solomon tvrdi da ono "što mi učimo nije samo efekat nečijih emocionalnih reakcija na druge (i njihovo odobravanje ili neodobravanje i povratne reakcije), već i način na koji emocija čini da se neko 'oseća'" (Solomon 2003, 155). On zapravo govori o internalizaciji paradigme ili obrasca emocije. Naime, ono što je prikazano snimkom jeste, rečnikom pojedinih konstrukcionista, (prepoznatljivi) emocionalni scenario ili vrsta kulturnog rituala (v. Gergen 1997) ili, drugim rečima, kulturni obrazac ponašanja čija se značenja mogu dekodirati u "emocionalnom ključu". To se može razumeti kao deo društvenih odnosa koji nose emocionalna značenja (emocije se prepoznaju kao izraz ponašanja), kao i značenja emocija (koju kulturnu vrednost imaju), a u ovom slučaju to su empatička briga pa, ako hoćemo, i ljubav i rodoljublje, odnosno ljudskost ili moralnost "nosioca scenarija", to jest onoga koji odigrava emocije. Da je reakcija, u to vreme, potpredsednika Vlade Srbije kod dela čitalaca internet novina shvaćena kao izraz empatije i etičnosti, svedoče neki od navedenih komentara u daljem tekstu.

Na niz negativnih ocena mnogobrojnih komentatora a koje se tiču glavnog aktera empatičke epizode, tri čitaoca su izjavila sledeće:

"A kakvi komentari, majko mila. Ovde se radi o deci, o trudnicama, o starim nemoćnim osobama, a ne o politici. Gospodin Vučić je samo primer kako treba da se

¹² Pored Vučića, u Feketiću su bila i dva ministra, međutim, oni se ne vide na snimku na kojem Vučić prenosi dete od autobusa preko oranice gotovo do helikoptera, a koji je izazvao bujicu reakcija, što u vidu komentara ljudi beleženih ispod novinskih članaka ili video-snimaka ili izricanih u neformalnim komunikacijama stanovništva, što u vidu, npr., video-snimaka kao parodija na lik Vučića spasioaca.

postupa u krizi. Da smo pametni svi bi trebali da tako postupimo, bez obzira kojoj političkoj stranci pripadamo...."¹³

"Hoćete li prestati? Čovek je došao da pomogne, a vi ga osuđujete. Mogao je kao i mnogi da sedi kod kuće i posmatra na tv-u ljude koji se smrzavaju, a on je ipak odlučio da izađe po tom nevremenu i pomogne svima kojima je pomoć potrebna. Prestanite da pljujete ljude koji žele da pomognu drugima."

"Ovom čoveku ne trebaju politički poeni, jer ih već dovoljno ima, i sigurno će pobediti i na sledećim izborima"¹⁴, mada mene politika ne zanima. U pitanju je ljudskost, jer ipak ne vidim da je bilo ko od vas zlonamernika i najmanje kurcem mrdnuo da pomogne bilo kome..."¹⁵

Navedena tri gledišta, a koja nisu jedina te vrste koja se mogu naći među komentarima na istu temu,¹⁶ apolitizuju čin policara o kojem je reč, odnosno, spornu stvar celog događaja posmatraju iz čisto etičke perspektive. Ako se složimo sa Hofmanom da je moral zasnovan na saosećajnim emocijama¹⁷ (prema: Outli 2005, 144) onda svakako ovo odigravanje duboke empatične brige možemo tretirati kao izraz moralnosti onoga ko pokazuje tu brigu. Ta moralnost je cementirana ključnim simbolima ove komunikacije, a oni su predstavljeni u likovima kojima je pružena pomoć – deci, trudnicama i, kako navodi jedan od komentatora, "starim nemoćnim osobama", a u kontekstu prirodne sile. Za ilustraciju toga šta kod gledalaca može da budi slika deteta usred mećave, ne mora se ići dalje od same Vučićeve izjave kao reakcije na negativne komentare njegovog angažmana. On kaže da decu smatra "svetim bićima koja moramo da čuvamo".¹⁸ A takođe, prirodne sile, odnosno stihija kakva je bila ovde, predstavlja ultimativni vid moći prirode koja je iznad čoveka i njegovog sveta, sile koja se često ne može ukrotiti na drugi način, osim posezanjem za simboličkim sredstvima "poravnanja" odnosa između sveta izvan ljudskog domašaja – Prirode i čovekovog sveta – Kulture (Братић 1985).

Eksplikacija poslednja tri, a naročito poslednjeg navedenog komentara, mogla bi ići i u pravcu prepoznavanja "etičkog kontraelementa". Ova konkretna

¹³ Dostupno na: <http://www.telegraf.rs/vesti/932907-pogledajte-kako-vucic-spasava-dete-iz-sneznog-smeta-kod-feketica-video/komentari/svi> (26.08.2014.)

¹⁴ A to su bili poslednji parlamentarni izbori.

¹⁵ Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=GTDRRC_6Skc (26.08.2014.)

¹⁶ Istu poruku nose, na primer, i ova dva komentara ostavljena na istom mestu: "Svaka čast Aleksandru Vučiću, ovo što je uradio je za poštovanje šta god drugi pričali, *ljudski je i čovečanski da se pomogne ljudima u nevolji. Bravo!*" i "U jednom *najhumanijem i najpozitivnijem gestu* toliko ljudi nešto drugo, nešto negativno...". Dostupno na: <http://www.telegraf.rs/vesti/932907-pogledajte-kako-vucic-spasava-dete-iz-sneznog-smeta-kod-feketica-video/komentari/svi> (26.08.2014.)

¹⁷ U engleskom govornom području, to su *empathy* i *sympathy*.

¹⁸ Aleksandar Vučić o spasavanju deteta kod Feketića i uklonjenom video klipu. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=-2zagPwW5Gs> (26.08.2014.)

vrsta razmišljanja, za koje je karakteristično rasuđivanje u dihotomijama "ljudski"/"neljudski", "moralno"/"nemoralno", "dobro"/"loše" i tome slično, upućuje na to da ako je, kako u navedenim komentarima jeste, premijer poistovećen sa "ljudskim", "moralnim" i "dobrim", neko mora biti njegova suprotnost. Predstava koja se pokušala stvoriti o Vučiću kao humanoj osobi pojačana je kontraidentifikacijom sa svima onima koji nisu pritekli u pomoć. Međutim, ukoliko ti komentari nisu deo političke propagande, zanimljivo je obratiti pažnju na to da su na meti osude obični ljudi, uglavnom oni koji su se negativno izjasnili, čime je izražena iracionalnost političkog mišljenja afirmativno opredeljenih komentatora – jer ovo jeste politička diskusija – pokušajem konstrukcije stida kao moralne emocije kod negativno opredeljenog dela stanovništva. Iracionalnost shvatanja da je, u konkretnom primeru, ljudima zavejanim u Feketiću trebalo da pruži pomoć obično stanovništvo ne oslikava se samo u odsustvu zapitanosti komentatora, na primer, čemu služe onda državne službe za spasavanje ukoliko treba samo stanovništvo da reaguje u vanrednim situacijama, kao i odsustvo zapitanosti kako bi iko, kojim sredstvima (što materijalnim što prevozno-bezbednosnim) mogao da dođe do ovakvog mesta a da ne postane i sam deo mase ljudi koju treba evakuisati. Dakle, svo to i slično logičko-racionalno promišljanje ne postoji pri pomisli da se upućuje osuda i pokušava izazvati stid kod običnih ljudi koji "nisu izrazili humanost" poput glavnog aktera drame u Feketiću. Namerno vrednosno-emotivno interpretiranje poslednjih komentara jeste sredstvo ukazivanja na to da uvreženo kulturno uverenje da je etika, odnosno, moralno ponašanje iznad svega, onemogućava uvid da nešto što, izolovano iz kontesкта u kojem se odvija zaista i jeste izraz humanosti, zapravo svoje značenje dobija upravo u kontekstu, a ovde je to onaj politički.

Kao reakciju na komentar da čin o kojem je reč predstavlja samo sredstvo skupljanja političkih poena¹⁹, jedan sugrađanin kaže na to ovako:

"Imam isto mišljenje što se ovoga tiče kao i ti, ali u ovakvoj situaciji pomoć je pomoć."²⁰

Ovakva reakcija je najotvoreniji primer uspeha političke emotivne manipulacije. Drugim rečima, to je vidljivo potkrepljenje načina na koji se iz saoseća-

¹⁹ Konkretno se radilo o ovom komentaru: "Skupljaju se politički poeni..."; a evo još nekih: "Ahahaha umirem. Znači ne verujem do kojih granica je neko spreman da skupi par poena pred glasanje...smešno i strašno u isto vreme na šta su sve spremni Vučko i co." (Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=bJ7Xo3JGfhg> (26.08.2014.)).

²⁰ Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=GTDRRc_6Ske (26.08.2014.). Nešto slične poruke, iako s manje neutralne pozicije, je i ovaj komentar: "Voleli ga ili ne lepo je to što je uradio i kamo sreće da nam je više takvih političara." (Dostupno na: <http://www.telegraf.rs/vesti/932907-pogledajte-kako-vucic-spasava-dete-iz-sneznog-smeta-kod-feketica-video/komentari/svi> (26.08.2014.))

nja običnog čoveka prema zavejanim ljudima zapravo formira emotivna reakcija prema onome koji, da tako kažem, sprovodi empatiju, odnosno načina na koji kulturna etička matrica biva pokrenuta nekim (emotivnim) činom. Upravo je ovakav tip građanina-birača onaj kojem je, bilo ova konkretna ili neka slična, emotivna empatička epizoda namenjena. Isto važi i za potencijalnog glasača, autora prethodno citiranog komentara koji kaže da ga "politika ne zanima", a iz čega se zaključuje da nije zainteresovan za politiku uopšte ili da, budući da je komentarisao jedan politički događaj, nije na kritički motivisan način zainteresovan za politička zbivanja. S jedne strane, u Srbiji, gde politika igra važnu ulogu u svakodnevnom životu njenog društva, može se pretpostaviti da je gotovo nemoguće "ne pratiti politiku" tj. bar do određenog nivoa biti upoznat sa političkim zbivanjima. Ako je tako, ovakav tip građanina će upravo preko ovakvih tipova političke komunikacije – što gotovo filmski slikovitih prikaza što neformalnih razgovora – bivati politički izveštavan, te će ipak stvarati kakvu-takvu sliku o politici i njenim akterima u Srbiji. Drugim rečima, ovakav tip glasača se neće baviti, na primer, sadržajima govora političkih lidera već ovakvim sporednim emocijama. Ciljna grupa nisu toliko čvrsto neopredeljeni građani za političkog subjekta – ovde za Vučića – a još manje su to oni čvrsto opredeljeni za njega. Politički neopredeljeni ili, da tako kažem, nesigurno politički opredeljeni deo populacije jesu glavna grupa kojoj su namenjene političke poruke ovog tipa.

"To je kao kad ti se pokvari auto na putu negde i dođu ovi što šlepaju i oderu te...zarade na tvojoj nesreći....imaju korist...a ovaj isto pokušava da zaradi na tuđoj nesreći..."²¹

Ovde se pod "zaradom" svakako podrazumeva tzv. skupljanje političkih poena što je bilo i jedno od brojnih interpretacija te političke epizode – bilo doslovno tako formulisano bilo dato kroz primere slične poslednjem navedenom. Ono što se prepoznaje u ovom komentaru nije samo izražavanje mišljenja u vezi sa pridobijanjem biračkog tela, već i osuda načina na koji se to čini. Naime, zarađivati na tuđoj nesreći, što znači okoristiti se o tuđu nesreću jedno je od kulturnih formulacija kojima se izražavaju uverenja i uobičajene kulturne predstave o nečijoj nemoralnosti. Prema tome, ovde se upravo ono što je trebalo da bude izraz empatije – saosećanje sa tuđom patnjom i delanje u skladu sa tim u vidu pružanja pomoći i podrške – tumači potpuno suprotno, kao izraz odsustva te iste empatije, odnosno, kao izraz koristoljublja zbog čega se može zaključiti da je efekat poruke koja se nameravala poslati suprotan željenom.

Na sličan ili isti zaključak upućuju i brojni drugi komentari koji odražavaju negativan stav prema angažmanu Vučića, a iz kojih je moguće razaznati emo-

²¹ Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=bJ7Xo3JGfhg> (26.08.2014.)

tivni odnos koji komentatori zauzimaju prema ovom političaru kao takvom, kao i politici uopšte, a koja se posmatra kao izraz delovanja samih političara. Na primer, u sledećem komentaru, efekat korišćenja empatije kao političke strategije može se interpretirati kao odvratnost ili gađenje, ali i kao očajavanje usled, da tako kažem, kvaliteta tipa političara na domaćoj političkoj sceni čije je ponašanje deo neke šire metafore političke kulture ove zemlje:

"A to što je crveni krst koji je došao sa spremnom opremom za spasavanje morao da sačeka da Vučić sa spremljenim kamerama dođe to nikom ništa, a i sama činjenica da je došao bez kape i u patikama jasno govori da se tu samo pojavio zbog rejtinga, tj. par minuta koliko je potrebno da se to snimi.. Eee Srbijo za koga ćeš ti glasati na izborima...."²²

Delimično sličan primer ponašanja, koje se može interpretirati kao izraz empatije, jeste ponašanje istog političkog aktera prilikom poplava koje su zahvatile veliki deo Srbije ovog proleća. Pored sličnosti u ponašanju glavnog aktera, postoji i sličnost u vrsti nedaća – u itanju su bile vremenske neprilike, s tom razlikom što je nedaća u prvom slučaju bila znatno manjih razmera negoli u drugom, i to kako u pogledu broja ljudi obuhvaćenih vremenskim neprilikama toliko i dužini vremenskog suočavanja sa nevoljom, psihološkog opterećenja pogođenih poplavama, a svakako i visinom materijalne štete. I među komentarima na ovu temu bilo je pozitivnih, ali daleko više negativnih. Ne zaboravljajući prošlu epizodu, neki su ovo videli samo kao još jedan više razloga da izraze antipatiju i prezrivot prema ponašanju u kojem se prepoznaje beskorisnost rada, odnosno neodgovornost prema svom poslu a od kojeg zavisi čitava zajednica.

"On treba da radi svoj posao umesto što se voza helikopterom, jer više može da pomogne kao premijer i da traži pomoć od Evrope i ostatka sveta..."

"Feketić Prvi u akciji, opet! Da budeš glavni glumac ovog 'dokumentarca', treba da imaš obraz debeo kao đon!"

Ono što se čini da je ključno problematično delu građana Srbije u navedenim Vučićevim empatskim epizodama jeste njihova "sumanutost" ili iracionalnost, ali ne usled "preplavljenosti" emocijama već, rekla bih, usled neke izopačene ideje o tome šta je politika, ukoliko iza "akcija spasavanja" stoji dublja ideja od one o ostvarivanju ličnih i stranačkih interesa.

Govor političkih aktera je često emotivan govor, a nivo izražene emotivnosti ili emotivnog naboja i entuzijazma najčešće je srazmeran proceni značaja trenutka u kojem se političko obraćanje odvija, kao i sklonosti pojedinih političara da svako javno obraćanje tretiraju kao deo lične ili stranačke kampanje.

²² Isto.

Takođe, svaki politički govor čiji sadržaj referira na neki od društvenih problema na afirmativan način, naročito na neki od akutnih problema sa kojima se stanovništvo zemlje suočava, predstavlja izraz empatije, odnosno, sam čin obraćanja se posmatra kao odigravanje emocija koje su ishod empatije. Za primer se mogu uzeti "poslednje poruke budućeg premijera", kako je Olja Bećković najavila prvi predlog pod nazivom *Pravednik* u svojoj emisiji *Utisak nedelje* (emitovane 20. aprila 2014. godine) u kojem se Aleksandar Vučić obraća okupljenima na zasedanju Glavnog odbora Srpske napredne stranke:

"Nije država krava muzara iz koje može da se naplati sve što nekome padne na pamet. Sit sam onih koji ništa ne rade... Kol'ko ima ljudi u MUP-u? Sedamsto pedest ljudi svaki dan dođu na posao po jedan sat? "Ništa... Pripadaju", kaže, "nekom sindikatu, i oni ništa..." Jedan sat dođu i imaju platu od 150.000 dinara. Pa je l' ste vi normalni, ljudi? Koja to zemlja može da izdrži više? Super, ubijte me, vešajte me na Terazijama – ne dam više pare narodne da radite sat vremena dnevno.²³ Ja ne dam! Zato što smo izabrani da štitimo narodne pare. I narodu da kažem: svi koje vide na ulici, to su njihovi službenici – i vojnici i policajci i svi mi; i oni koji rade u komunalnoj policiji i svi na šalterima svuda koji rade. Narod ima da traži od njih najveći mogući profesionalizam. Jer ih narod plaća. I više nema 2.500 dinara kad odete u Leposavić – Leposavić je Srbija i ima da idete za džabe u Leposavić kao i iz Leposavića u Beograd."²⁴

Gde i kako se u ovom primeru prepoznaje odigravanje empatije govornika? I sa kim se on empatiše? Ili, drugim rečima, koji su elementi govora kojima trenutni premijer Srbije "staje međ' narod" što se tretira kao poželjni efekat empatskog odigravanja? Bez sumnje, ovo obraćanje koje je emitovano u udarnim vestima RTS-a, u Dnevniku 1, jeste emotivno. Dok vrca od entuzijazma i odlučnosti za borbu za pravdu i "pravu stvar", njegova dominantna emotivna reakcija, kao i u većini drugih strastvenih govora ovog političara, jeste ljutitost, ali, da se vratim na početak njegovog iskaza, ljutitost usled iracionalnosti i bezakonja u pogledu korišćenja državnih ili narodnih para. Ta ljutnja jeste i prvi prepoznati element poruke koja se šalje empatskim odigravanjem, dok drugi predstavlja postavljanje distance u odnosu na one koji su odgovorni za problem na kojem se ovde insistira – na nekim od razloga za osiromašeni državni budžet.

Citirani govor premijera predstavlja montažu dva isečka istog govora, te se u njemu prepoznaju bar toliko – dva do tri – subjekta kojima se obraća. Svako obraćanje političara je usmereno prevashodno, ako ne i isključivo, stanovništvu u čije ime se vlada – narodu – te, u tom smislu, ne bi bilo pogrešno ni reći da je ovo obraćanje usmereno na jedan subjekt. Međutim, on će se ovde posmatrati kao primarni primalac političkih poruka. Kako su u vreme održa-

²³ U pozadini se čuje aplauz.

²⁴ Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=AJzvaGY4gZw> (26.08.2014.)

vanja ovog govora izbori bili "iza" ovog političara, na kojima je izašao kao pobednik, način obraćanja o kojem je reč se ne bi mogao okarakterisati kao strategija pridobijanja, ali *da* kao izraz veštine približavanja potencijalnim biračima i jačeg emotivnog vezivanja već pridobijenog biračkog tela. Što se tiče drugog subjekta komunikacije, otprilike u središnjem delu svog izlaganje, premijer se obraća "nekim ljudima", a kako se ovde interpretira, svojim pret-hodnicima ili trenutnim i budućim osobama koje bi mogle da sputaju sprovođenje njegove politike. Na kraju govora, poruke se šalju direktno članovima, u tom trenutku, buduće Vlade Srbije i uopšte administrativnom aparatu zemlje.

Iz prvog lica govoreći, empatija, kako je već objašnjeno, "bazira se na tome da ja imam predstavu o tome kakva je tvoja stvarnost" (Grelan 2007, 124). Obećanja predstavljaju jedan oblik ogoljenog pokazivanja razumevanja tuđe stvarnosti onoga koji obećanja daje i način prepoznavanja ispravnosti tog razumevanja od strane onih kojima su obećanja namenjena. Kako je malo verovatno da političari, naročito oni u funkciji lidera, ne prepoznaju potrebe i nadanja žitelja zemlje koju predvode, a obećanja se uvek tiču problema te i nadanja u vezi sa njihovim rešavanjem, pogledajmo ima li u ovom govoru obećanja, odnosno, koja je njihova forma? Mišljenja sam, dakle, da svako direktno verbalno upućivanje reči stanovništvu nosi poruke koje se odnose na neku vrstu obećanja, a da je pitanje samo u kojoj su formi ona izneta, pod kojom ovde prevashodno podrazumevam razliku u direktno ili manje direktno verbalno formulisanom iskazu. U citiranom obraćanju veština prenošenja poruke odigravanjem empatski pobuđene emocije – a to je ovde ljutnja – ne temelji se na izgovaranju direktnih obećanja onoga što bi veliki deo naroda želeo da čuje i oseti u vezi s tim, a što je ovde pitanje i zaposlenja i "narodnih para". To direktno formulisano obećanje moglo bi glasiti, na primer, ovako: "Neće više biti zapošljavanja ljudi koji će raditi jedan sat dnevno i za to primati platu 150.000 dinara, a svi koji su do sada tako radili će biti otpušteni." Ovde se pravda obećava na drugi način. Naime, odigrava se situacija u kojoj se čini kao da je i sam premijer u čudu od onoga što doznaje (što mu kažu o stanju zaposlenosti u MUP-u) a što svaki ili gotovo svaki građanin, sigurna sam, prepoznaje kao realnost, i to kao nepravednu realnost, odakle javnim istupanjem protiv toga, premijer kao da staje među narod, kao da iz same mase kliče, a ne kao da – kako za koga i koliko (ne)uverljivo – više sa pozornice dvorane. Budući da je, kako Grelan (2007, 124) navodi, uživljavanje²⁵ "jedan vid saglasnosti između sveta onakvog kakav je on za tebe [za onoga u

²⁵ *Uživljavanje* je termin kojim se u engleskom jeziku objašnjava značenje *empathy* i pojam kojim se odvaja od značenja engleskog pojma *sympathy* a što se prevodi kao saosećanje (i naklonost). U ovom radu, međutim, a kako smatram da jeste i u srpskom jeziku, pojam empatije je u upotrebi u značenju uživljavanja, ali uživljavanja koje podrazumeva saosećanje.

odnosu na koga se empatija vrši – prim. aut.] i onakvog kakav se meni čini [onome ko empatiju vrši – prim. aut.]", on poručuje da je uz narod time što vidi, razume i deli emotivna stanja koja stanovništvo Srbije povodom problema o kojem je reč proživljava, a to su ljutnja, bes, tuga, očaj.

Dalje se postavlja pitanje na koga je, u ovom obraćanju, detektovana ljutnja usmerena? U delu govora koji glasi: "*Pa je l' ste vi normalni, ljudi? Koja to zemlja može da izdrži više? Super, ubijte me, vešajte me na Terazijama – ne dam više pare narodne*" da radite sat vremena dnevno." Oba pitanja su, svakako, retoričke prirode, dakle, više su tu da istaknu težinu situacije, ali i, kroz srčanost sa kojom se o njoj govori, da prenesu iskrenost i intenzitet ljutnje prema odgovornima za finansijsku situaciju u kojoj se zemlja našla. Na poslednju navedenu rečenicu bi pomni slušalac i gledalac trebalo da oseti neku vrstu jeze zbog nivoa saosećanja sa narodnom patnjom izraženu u spremnosti, napokon, jednog čoveka, onog koji je na poziciji moći, da menja tako duboko ukorenjen problem srpskog osiromašenog, korumpiranog i neradničkog društva. Odsečnost pri izgovoru "*ne dam više pare narodne*" praćeno pogodnom gestikulacijom – lupanjem šake o površinu govornice sa koje se obraća – ostavlja utisak da su napokon "sile mraka", te destruktivne struje dotadašnjih političara naišle na bedem, na čoveka koji napokon staje na put daljem produbljivanju muke žitelja Srbije. U kontekstu već pominjanih predstava o političarima kao apsolutnim Drugima, svako ko je na vlasti u manjoj ili većoj meri i manje ili više agresivno ili suptilno, svoju retoriku usmerava u pravcu slanja poruka da ti Drugi nisu oni sami ali da jesu njihovi prethodnici.

Moralnost je dimenzija društvenog diferenciranja; odvajanje jedne od druge osobe, odnosno, stvaranje granica između jedne i druge grupe uključuje, pored socioekonomskog i kulturnog, i moralni aspekt (v. Spasić 2011, 184). Ako je tako, od koga se u političkim kontekstima pravi razlikovanje te i razdvajanje odigravanjem empatije za koju se smatra da spada među moralne emocije ili reakcije na emocije druge osobe (Ekman 2011, 234)? Izražavanjem ili odigravanjem empatije se, kako je opisano, bar kod dela stanovništva stvara doživljaj saosećanja političara sa njim, sa narodom. Saosećanje je stvaranje iluzije "da smo na istoj strani" – građani koji teško žive i ovdašnji političari koji, prema uvreženom mišljenju, u najboljem slučaju, ne čine ništa ili čine krajnje nedovoljno da se loš kvalitet života promeni u meri u kojoj je u njihovoj moći da na eventualne promene utiču. Jedan od načina stvaranja te iluzije jeste upotreba "neprijatelja" u javnim obraćanjima političkih aktera, odnosno, u slučaju aktuelne vlasti, izuzetno često pozivanje na, eufemistički rečeno, propuste prethodnih vlada.²⁶

²⁶ A te vlade su vodili predstavnici Demokratske stranke, te se oni i prozivaju kao glavni ili, neretko, kako se stiče utisak, jedini odgovorni za transformacije u pravcu socioekonomskog boljitka koje se nisu desile ili jesu u neznatnoj meri, ali ostajući

U tom svetlu, sledi i premijerovo obraćanje članovima svog stranačkog Odbora koje ne poziva na štednju već im zapoveda štednju, koliko god njima to nemilo bilo. Govoreći o nastanku i usponu iskrenosti, na samom početku sedme decenije prošlog veka, Triling navodi da se usled uvreženog mišljenja da je "društvo lažnim iskazima zapalo u pokvarenost (...) dar kojim su se najviše gordili bio je dar iskrenosti, da neprijatnu istinu kažu onima koji ne žele da je čuju"²⁷ (Triling 1990, 39). Tim obraćanjem, premijer ne samo da demonstrira "dar iskrenosti" na koji dosta poalže²⁸, već još jednom potvrđuje nastavak svoje borbe čak i sa svojim bliskim saradnicima, a sve to za "pravu" i "narodnu stvar".

Završna razmatranja

Osnovna uloga empatije, te i svrha njenog odigravanja od strane političara naslućuje se u "prirodi" njenog definisanja – kao vrste *kognitivnog* uživanja koja prilikom prepoznavanja šta druga osoba oseća, i *emocionalnog* uživanja kada osećamo šta ta druga osoba oseća (Ekman 2011, 234). Takvim uživanjem ili pre pokazivanjem takve vrste saosećanja, empatija predstavlja način da se pošalje politička poruka da političar, u čijem ponašanju ili govoru se prepoznaje empatička briga, ne poriče postojanje sociopolitičkih okolnosti koje utiču na težak život, te i razvijanje ili održavanje negativnih emocionalnih stanja kod stanovništva, čime on pokazuje da razumeva izvor njihovih tzv. negativnih emocija i pokazuje želju i spremnost da uloži napore u okviru svojih profesionalnih političkih mogućnosti da se ili pokrenu u pravcu rešavanja ili čak razreše neki od akutnih problema sa kojima se stanovništvo svakodnevno suočava. Tako se empatija pojavljuje kao *most* kojim se premošćuje distanca između onih koji mogu uticati na preobraženje negativnih sociopolitičkih okolnosti u one koje će poboljšati uslove življenja te i podsticati pozitivne emocije. Drugim rečima, empatija je jedan od mogućih načina

nevidljive usled drugih vidova kojima je stanovništvo dublje siromašeno. U takvoj konstelaciji neke stranke, poput SPS recimo, ostaju, ne sasvim, ali u znatnoj meri pošteđene kritike.

²⁷ U originalnom tekstu se misli na šesnaestovekovne i sedamnaestovekovne kalvinističke intelektualce odnosno puritanske ministre (v. Triling 1990, 38-39), dok se u ovom istraživanju "dar iskrenosti" pripisuje onim političarima koji kao strategiju koriste iskrenost kao suprotnost laži koja se obično prepoznaje kao karakteristika svih politički aktivnih osoba.

²⁸ Sam Vučić naglašava da je verovatni razlog njegovog dobrog prijema od strane pojedinih visokih političkih zvaničnika međunarodne zajednice upravo njegova iskrenost i otvorenost, tj. to što ne laže, kako je rekao u intervjuu u emisiji *Magazin "OKO"* emitovanoj na RTS1 dana 14.07.2014. (Dostupno na: <http://www.repriza.tv/repriza.php?emisijaID=4893> (27.08.2014.))

da se uspostavi odnos poverenja stanovništva prema političkim akterima ponaosob ili prema nekoj političkoj grupaciji koju onaj koji iskazuje empatiju zastupa ili predstavlja. Empatija je tako, u uslovima u kojima je poverenje u društvene i političke institucije u krizi, i poverenje u namere političkih lidera i drugih političkih aktera u Srbiji na izuzetno niskom nivou, značajan strategijski vid komunikacije, iz prostog razloga što poricati okolnosti koje dovode do negativnih emocija ili već jesu njihov uzrok, rečju, poricati težak život građana, s obzirom na dubinu efekata problema sa kojima se suočavaju u svakodnevnom životu, reklo bi se da više ne može služiti kao politički zastor. Iz tog razloga se čini suprotno – progovarati o problemima koji opterećuju pa, ako hoćemo, i unesrećuju stanovništvo, o problemima sa kojima se ono suočava svakodnevno, znači učiniti ih vidljivim i stvarnim i za one za koje se pretpostavlja da jesu ili da mogu biti odgovorni za njihovo produbljivanje ili, pak, rešavanje i uklanjanje. Tako pojedini političari, u svetlu trenutnih negativnih odnosa stanovništva prema njima, kada pokazuju razumevanje i saosećanje za nedaće i patnju stanovništva, izlaze iz uloge "progonitelja"²⁹ i postaju ako ne "spasioci" a ono svakako prihvatljivija skupina ljudi u manjoj ili većoj meri emotivno približena građanstvu. Tako sagledana empatija može se posmatrati kao jedan od mehanizama vladanja. Koje su sve konkretne koristi za političke aktere koji koriste empatiju kao jedno od sredstava vladanja može se nagađati; ono što jeste pouzdano je osnovna pretpostavka legitimne vlasti u tzv. demokratskim društvima a to je podrška dovoljnog broja birača, a njihova podrška postoji kada postoji makar neophodan minimum poverenja u političke institucije i političke aktere.

Litertatura

- Братић, Добрила. 1985. *Поновно сахрањивање убијеног ванбрачног дјетета – ритуална контрола културе над природом*. Етнолошке свеске VI: 41-46.
- Davis, Mark. 2006. "Empathy". In *Handbook of the Sociology of Emotions*, eds. Jan E. Stets and Jonathan H. Turner, 443-466. New York: Springer.
- Ekman, Pol. 2011. *Razotkrivene emocije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Gergen, Kenneth. 1997. *Realities and Relationships: Soundings in Social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.

²⁹ Da ovakvo pripisivanje uloge političarima nije učinjeno napamet daću, samo ilustrativno, potkrepljenje kroz dva-tri stava ispitanika koje navodi Ivana Spasić (2011, 186, 187), jedan generalni: "[Političari] su uništili ovu državu, a množe se kao paraziti. Znači, to se širi na sve strane kao karcinom.", i drugi kao odgovor na pitanja o preprekama za ostvarenje i kolektivnih i ličnih ciljeva: "Pa ti političari, jedino to [su mi prepreka u životu]. Ovako, nemam neke prepreke."; "Koje su mi prepreke? Političari, sistem."

- Grelan, Hans. 2007. *Filozofija osećanja*. Beograd: Geopoetika.
- Hejvud, Endru. 2004. *Politika*. Beograd: Clio.
- Ilić, Vladimira. 2012. Fim kao izvor znanja: primer proizvodnje straha od terorista u filmovima *Opsada* i *Predaja*. *Antropologija* 12 (3): 115-134.
- Lindholm, Charles. 2007. "An Anthropology of Emotion". In *A Companion to Psychological Anthropology. Modernity and Psychocultural Change*, eds. Conerly Casey and Robert B. Edgerton, 30-47. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lutz, Catherine and Geoffrey M. White. 1986. The Anthropology of emotions. *Annual Review of Anthropology* 15: 405-436.
- Lutz, Catherine. 1986. Emotion, thought, and estrangement: Emotion as a cultural category. *Cultural anthropology* 1(3): 287-309.
- Outli, Kit. 2005. *Emocije: kratka istorija*. Beograd: Clio.
- Slavujević, Zoran. 2010. "Institucije političkog sistema – umesto simboličkog izraza prava građana da vladaju, sredstvo vladavine nad građanima". U: *Kako građani Srbije vide tranziciju: istraživanje javnog mnjenja tranzicije*, ur. Srećko Mihailović i drugi, 59-86. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Solomon, C. Robert. 2003. *Not Passion's Slave: Emotions and Choice*, ed. Robert C. Solomon, 76-91. New York: Oxford University Press.
- Spasić, Ivana. 2011. "Političari kao apsolutni drugi: kako građani Srbije opisuju profesionalne političke delatnike". U *Ustav i demokratija u procesu transformacije: zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije "Država i demokratija u procesu evropeizacije Srbije" (Beograd, 27-29. maj 2011. godine)*, ur. Milan Podunavac, 181-193. Beograd: Fakultet političkih nauka: Udruženje za političke nauke Srbije.
- Stojiljković, Zoran. 2011. "Politički kapital i kultura (ne)poverenja: slučaj Srbija". U *Ustav i demokratija u procesu transformacije: zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije "Država i demokratija u procesu evropeizacije Srbije" (Beograd, 27-29. maj 2011. godine)*, ur. Milan Podunavac, 161-180. Beograd: Fakultet političkih nauka: Udruženje za političke nauke Srbije.
- Triling, Lajonel. 1990. *Iskrenost i autentičnost*. Beograd: Nolit.
- Turner, Jonathan and Jan Stets. 2006. "Moral Emotions". In *Handbook of the Sociology of Emotions*, eds. Jan E. Stets and Jonathan H. Turner, 544-566. New York: Springer.
- Жикић, Бојан. 2010. Антрополошко проучавање популарне културе. *Etnoantropološki problemi* 2 (5): 17-39.

Izvori

- Vučić, Aleksandar. 2014. *Vreme je da se probudimo*. Dostupno na: <http://mondo.rs/a713482/Info/Srbija/Vucic-Vreme-je-da-se-probudimo.html> (30. 07. 2014.)
- Aleksandar Vučić o spasavanju deteta kod Feketića i uklonjenom video klipu. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=-2zagPwW5Gs> (26.08.2014.)
- Magazin "OKO". 2014. Dostupno na: <http://www.repriza.tv/repriza.php?emisi-jaID=4893> (27.08.2014.)
- Pogledajte kako Vučić spasava dete iz sneznog smeta kod Feketića! (FOTO) (VIDEO)*. Dostupno na: <http://www.telegraf.rs/vesti/932907-pogledajte-kako-vucic-spasava-dete-iz-sneznog-smeta-kod-feketica-video/komentari/svi> (26.08.2014.).

- Utisak nedelje. 20. 04. 2014. Savo Milosevic, Nikola Rakocevic, Lazar Trifunovic.*
Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=AJzvaGY4gZw> (26.08.2014.)
- Vučić-Feketić, bez kape krenuo da spasava decu!* Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=bJ7Xo3JGfhg> (26.08.2014.)
- VUČIĆ KOD FEKETIĆA: Spasavao decu iz smetova.* Dostupno na: <http://www.kurir-info.rs/vucic-kod-feketica-spasavao-decu-iz-smetova-clanak-1208521> (26.08.2014.)
- Vučić: Nije mi bila bitna nacionalnost deteta koje sam spasao.* Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/439526/Vucic-Nije-mi-bila-bitna-nacionalnost-deteta-koje-sam-spasao> (26.08.2014.)
- Vučić spasava dete iz snežnog smeta kod Feketića!* Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=GTDRRc_6Skc (26.08.2014.)

Vladimira Ilić

Institute of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy University of Belgrade

*Empathy as a strategy of bridging the gap
between politicians and the people of Serbia*

This paper strives to emphasize one of the roles of emotion in the political activities of political actors. In the last few years, the viewing of politicians as Others by the citizens of Serbia is becoming more and more apparent. Politics itself is viewed through the actions of politicians, which are accompanied by a more and more passive attitude towards politics in general. The paper considers empathy as one of the strategies of overcoming the lack of confidence that citizens have toward domestic politicians, or rather the attempted closeness of politicians and the citizenry and the emotional binding of (certain) politicians to the voters. Empathy is approached as the emotional ability of a person to empathize with another person or group, wherein it is considered not as an emotion but as a capability which leads to certain experiences which we call emotions. Certain politicians demonstrate it, as a strategy of displaying good will, through their public speeches and culturally standardized behavior which is, further, considered as political communication directed towards the public. Aside from the speech and behavior of politicians, the paper analyzes the reactions of the citizens to it in the form of internet comments. As this paper is part of a wider study on the use of emotions, the aim is to use this example to point out that emotions can not only be but are an important aspect of political communication and politics as such.

Key words: empathy, instrumentalizing emotions, politicians, citizens, Serbia

*Empathie comme stratégie pour combler le fossé
entre les hommes politiques et la population de Serbie*

L'objectif de cet article est de cerner l'un des rôles des émotions dans l'action politique des acteurs politiques. Comme les hommes politiques sont, ces dernières années, de plus en plus visiblement ressentis comme Autres par rapport aux citoyens de Serbie par les citoyens eux-mêmes, et comme ceux-ci perçoivent la politique uniquement à travers l'action des politiciens et prennent une position passive vis-à-vis de cette politique, dans le texte est analysé la mise en œuvre de l'empathie comme l'une des stratégies du dépassement de la méfiance des citoyens envers les politiciens locaux, c'est-à-dire du rapprochement des hommes politiques avec la population et de l'attachement émotionnel des électeurs (potentiels) à certains hommes politiques. L'empathie est ici traitée comme une capacité émotionnelle d'une personne de compatir avec une autre personne ou un groupe de gens, d'où l'on conclut qu'il ne s'agit pas d'une émotion, mais plutôt d'une capacité qui mène à certaines expériences que nous appelons émotions. Certains hommes politiques, en guise de stratégie d'expression d'une bonne intention et des sentiments amicaux, affichent à travers leurs adresses publiques et leur comportement culturel standardisé ce qui est ensuite perçu comme communication politique orientée vers le public. Outre les discours et les comportements des hommes politiques, ici sont analysées les réactions que ceux-là provoquent chez les citoyens, et ceci sous forme des commentaires sur internet. Comme ce travail fait partie d'une recherche plus large sur l'utilisation des émotions, l'objectif est de rendre compte, à partir de cet exemple, que les émotions peuvent non seulement être, mais sont réellement un facteur important de la communication politique, puis de la politique tout court.

Mots clés: empathie, utilisation des émotions, hommes politiques, population, Serbie

Primljeno / Received: 20.10.2014.

Prihvaćeno / Accepted: 3.11.2014.